

УДК 339.3

О. А. Довгаль, д. е. н.,

Г. В. Довгаль, к. е. н.,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Рецензент: д.е.н., проф. ХНУ Є.М.Воробйов

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ: АЛЬТЕРНАТИВА ВИБОРУ

У статті наголошується, що розвиток глобального економічного простору необхідно аналізувати в контексті двох тенденцій – до універсалізації світу і зростання його різноманіття. Саме їх взаємодія і визначає сучасний світовий розвиток і, що найважливіше, збереження альтернативності вибору для кожного народу і держави.

Ключові слова: глобальний економічний простір, універсалізація світу, різноманіття світу, альтернатива вибору шляху розвитку.

Проблеми розвитку сучасного глобального економічного простору останнім часом привернули до себе найпильнішу увагу вчених, що належать до різних шкіл і напрямів наукової думки. Це визначає різноманіття поглядів на процеси, що розгортаються в сучасному світі. При цьому складність і неоднозначність цих процесів дозволяє знайти зовні переконливі аргументи для обґрунтування практично будь-якої точки зору.

На жаль, формування глобального економічного простору нерідко розглядається виключно в контексті поточних, сучасних, скороминущих подій, що призводить до підкорення висновків аналітиків кон'юнктурним, приватним соціальним або національним інтересам. У дискусіях, що ведуться, глобалізаційні процеси часто виступають як неминуха і всеосяжна сила, що чинить тиск на світогосподарські суб'єкти у бік їх адаптації до загальних вимог або нав'язує систему загальних ціннісних орієнтацій і нормативних установок. Ця ідея часто пов'язується з уявленнями про всеосяжну конвергенцію цінностей, правових норм і інститутів [1-4].

Зрозуміло, досліднику важко абстрагуватися від проблем і досвіду (у тому числі світоглядного) того соціуму, частиною і продуктом якого він є. Можна, проте, припустити, що неминуха однобічність будь-якого підходу може бути мінімізована при зверненні до більш широкого історичного матеріалу, що дозволяє поставити феномен формування глобального економічного простору в контекст загального розвитку світової економіки.

Історія світової економіки надто суперечлива і питання про те, чи існують її універсальні закономірності, ймовірно, ще довгий час буде постійним предметом полеміки. В той же час, якщо абстрагуватися від багаторазових позадніх рухів в її еволюції, то можна виділити низку глобальних тенденцій світового розвитку. Перш за все, це тенденція до розширення і поглиблення взаємозв'язків між національними економіками, заснованих як на конфліктах, так і на співробітництві. Впродовж світової історії мотиви, які стимулювали еволюцію цих зв'язків, видозмінювалися: природна цікавість доповнювалася прагненнями пошуку цінностей, джерел збагачення. З часом чинником експансії став пошук зовнішніх ринків, джерел сировини і енергоносіїв, сфер вигідного вкладення капіталу. Розпочала складатися система міжнародного поділу праці, при цьому якісно мінявся її характер. Спочатку вигоди від зовнішніх торгово-економічних зв'язків отримувала лише заможна верхівка суспільства, згодом для зростаючого числа країн вони стали обов'язковою умовою нормального функціонування всієї економіки.

До початку ХХІ ст. система міжнародних взаємозв'язків якісно видозмінилася. Склалися єдині економічні простори, включаючи десятки держав. Співробітництво щодо забезпечення міжнародної стабільності і безпеки, розв'язання проблем екології і багатьох інших стало умовою подальшого існування людства. Розвиток системи радіо- і телекомунікацій, Інтернету призвело до виникнення єдиного, глобального інформаційного простору. Поглиблення взаємозалежності не було однолінійним, безперервним процесом. Впродовж більшої частини історії людства виявлялися, на перший погляд, протилежні, а по суті справи –

взаємодоповнюючі тенденції, з одного боку, до універсалізації життя країн, з іншого – до зростання різноманіття і нерівномірності у світовому розвитку.

Аж до початку промислового перевороту в Англії рівні життя, характер розвитку техніки в більшості країн світу майже не розрізнялися. Різноманіття світу виявлялося, головним чином, у сфері традицій, культури, релігії побуту, особливостей організації суспільно політичного життя, державного устрою різних народів. Тенденції до універсалізації виявлялися, перш за все, у прагненні прибічників провідних світових релігій до їх повсюдного поширення і затвердження. Проте не склалося ні світової ісламської, ні всесвітньої римсько-католицької імперії. Виникаючі у Середньовіччі величезні державні утворення були конгломератами мало пов'язаних один з одним територій, з'єднаних силою зброї. Вони, як правило, швидко розпадалися.

Промисловий переворот у групі держав Північної півкулі збільшив динамізм їх розвитку. Різноманіття світу зросло, держави розділилися на індустріальні і доіндустріальні. В останніх зберігався традиційний устрій суспільно-політичного і господарського життя. Одночасно з'явилися нові чинники універсалізації життя народів. Характер зростання індустріальних країн вимагав оволодіння новими ринками. Досягнення у військовій техніці дозволяли створювати величезні колоніальні імперії. Це вело до залучення все нових держав у систему світогосподарських зв'язків, в якій виділялася малочисельна група країн Північної півкулі, що виступали в ролі її центру, що формується, і величезна периферія – країни, що стали об'єктом завоювання і експансії європейського капіталу.

Процес формування глобального економічного простору пройшов декілька етапів: становлення (XIX ст.); боротьба національних капіталів, підтримуваних державою за панування у глобальній системі міжнародних економічних відносин, що складалася (перша половина XX ст.); розкол світу на дві системи, які функціонували на основі різних принципів і перебували у стані антагоністичної єдності (період холодної війни); перехід до етапу глобалізації ринкової економіки, створення єдиних

економічних просторів, панування транснаціональних компаній у світовій економіці (кінець XX – початок XXI ст.).

Виходячи винятково з економічних чинників, тенденції розвитку світової системи XIX-XX ст. можна характеризувати в категоріях поступової універсалізації світу. Тим часом, якщо звернутися до більш глибокого аналізу соціокультурних, політичних реалій, то цей висновок вже не видається таким безперечним.

Перш за все, початково стан самих індустріальних країн багато в чому розрізнявся, велике значення в цьому відношенні мав пройдений ними шлях модернізації. Країни, які здійснювали перехід до індустріального суспільства стихійно, поступово (так званий органічний розвиток) стали основним ареалом поширення ліберально-демократичної політичної культури. Там, де модернізація здійснювалася прискореними темпами, за активної ролі держави, ліберальні ідеї, як правило, набували меншого поширення, пануючими ставали етатистські переконання.

Із переходом групи найбільш розвинених країн до стадії «інформаційного суспільства», де ключову роль набуває здібність до створення і впровадження «високих технологій», а виробництво знань стає вирішальним чинником конкурентоспроможності на світовій арені, різноманіття світу ще більш зросло. За рівнем економічного розвитку нині виділяються держави: високоіндустріальні, які лідирують у сфері виробництва знань, ноу-хау; індустріальні і такі, що успішно індустріалізуються; ті, що залишаються сировинними і аграрними придатками перших двох груп і грають роль периферії в системі міжнародного поділу праці; маргінальні країни, що фактично залишаються поза цією системою.

Природно, що інтереси кожної групи держав, характер соціальної структури, їх можливості впливати на загальне становище у світі істотно розрізняються. При цьому різноманіття світу значно зросло після розпаду колоніальної системи. Європейські держави втратили можливості прямого впливу на розвиток периферії. У світі виникли більше півтора сотень

незалежних держав, кожне з яких має самобутній вигляд, унікальні культуру і структуру економіки.

Таким чином, кажучи про розвиток сучасного глобального економічного простору, необхідно поставити його в контекст двох базових тенденцій – до універсалізації світу і зростання його різноманіття, поліфонії економічного і соціокультурного світу. Саме їх взаємодія і визначає сучасний світовий розвиток, його неоднозначність і, що найважливіше, збереження альтернативності вибору для кожного народу і держави.

Аналіз подвійності якісної визначеності світогосподарського середовища дозволяє виявити розбіжність при дослідженні процесу розвитку глобального економічного простору. В даному розумінні він акцентує увагу на універсальних моментах і на загальносвітовому характері взаємодії. Як ґносеологічний береться глобалістський рівень дослідження, інтегруючий соціальну, політичну, економічну, культурно-цивілізаційну системи найбільш розвинених країн світу. Цей інтеграційний шар і є свого роду сукупним носієм процесів глобалізації. Абсолютизація цього глобалістського рівня призводить до підміни цілого частиною, що виявляється в тому, що, глобальне (загальносвітове) бачення, глобальна стратегія фактично стають орієнтованими не на весь світ, а на розвинені країни, внаслідок чого відбувається персоніфікація центру, який, підміняючи собою глобальне ціле, пригнічує інші частини, що веде до знецінення національних особливостей. На основі цього виникають досить широкі замкнуті економічні простори, в межах яких відбувається зняття яких-небудь перешкод для торгівлі, вільного пересування капіталу і людей. Формуються як би острови інтеграції із преференційним режимом для економічних суб'єктів, що входять в дане угруповання. В цьому відношенні можна погодитися із В. Іноземцевим в тому, що глобалізація є «теоретичною конструкцією, покликаною відобразити формування однополюсного світу, причому як справедливого, якщо не ідеального, світового порядку» [5, с. 592].

Різноманіття ж і складність тенденцій розвитку глобального економічного простору породила теорію про «кризу цивілізації», що загрузнула у проблемах, які вона не здатна вирішити. Насправді, доречніше говорити про «кризу людини», яка породжується традицією одномірного, механістичного мислення, що зародилося в Європі у XVIII-XIX ст. і, на наш погляд, неадекватно відображає сучасні світогосподарські відносини, що склалися у світі. Одномірність, на жаль, виявляється у більшості домінуючих у сучасному світі концепцій розвитку глобального економічного простору.

По-перше, в уявленнях (найяскравішим прибічником яких став Ф. Фукуяма) про «кінець історії», пов'язаний з повсюдним затвердженням ліберально-демократичних цінностей, цілковитою уніфікацією світу [6-7].

По-друге, в різноманітних неомарксистських концепціях, автори яких, виходячи із ведучої ролі ТНК у світовій економіці, припускають, що тенденції до універсалізації вже запанували у всіх сферах суспільного життя сучасного світу і намагаються уявити інтегровану картину його суперечностей. Єдина відзнака їх підходу від поглядів Ф. Фукуями полягає в тому, що ідея уніфікованого світу сприймається як така, що суперечить інтересам більшості народів. В зв'язку з цим робиться спроба висунути ідею «альтернативної глобалізації», яка служила б інтересам людей, а не ТНК.

По-третє, у дуже неоднорідних переконаннях рухів «антиглобалістів». Маючи підтримку в основному у країнах розвиненої Півночі, вони, виходячи з тези про те, що світ став єдиним, засуджують ці країни за складне становище, в якому перебуває Третій світ, культурну експансію, а також асоціюють політику урядів провідних держав із захистом інтересів ТНК.

Уявлення про перемогу універсалізації світу відобразили певну реальність. Після розпаду СРСР і його союзів на міжнародній арені залишилася лише одна «понаддержава» – США. Сполучені Штати, які стали центром системи військово-політичних блоків, що склалися ще за років холодної війни, базою діяльності більшості ТНК, країною, валюта якої стала основною розрахунковою одиницею міжнародних торгових і валютно-

фінансових операцій, набули унікальну можливість впливу на хід світового розвитку. Цей вплив у 90-ті роки минулого сторіччя був спрямований на повсюдне запровадження ліберально-демократичних принципів організації політичного життя, у тому числі і силою зброї – так звана гуманітарна інтервенція. Роблячи великий вплив на політику таких міжнародних інститутів, як МВФ та Всесвітній банк, США прагнули добитися прийняття всіма країнами світу принципів «нової», відкритої економіки, оптимальної для подальшого розширення масштабів діяльності ТНК. Проте питання про те, наскільки претензії правлячих кіл США на світове лідерство у світі, що глобалізується, були обґрунтовані, відноситься до числа надто спірних.

Виявом спрощеного мислення, що неадекватно відбиває реальності, що склалися у сучасному світі, виступає припущення, що правлячі еліти країн Заходу це лише слухняний інструмент ТНК. По-перше, транснаціональний капітал зовсім не єдиний і інтереси ТНК, які конкурують один із одним на світовому ринку, суттєво розрізняються. Вони залежать від профілю їх діяльності, шляхів виникнення, країн походження і таке інше.

По-друге, у розпорядженні урядів залишаються механізми перерозподілу ВВП, що виробляється (від 25 до 50% в розвинених країнах), інститути «виробництва знань», пов'язані з військово-промисловими комплексами, можливість маневрувати обсягом державних замовлень, доступ до яких є дуже важливим для будь-яких корпорацій.

По-третє, держави зберегли за собою можливість правового регулювання діяльності корпорацій, включаючи розслідування тих аспектів, які суперечать національним законодавствам (зокрема, антитрестовським законам у США). У Західній Європі в межах ЄС саме державні структури визначають «правила гри» для корпорацій на величезному економічному просторі Євросоюзу.

Безперечно, що ТНК, які мають у своєму розпорядженні значні фінансові ресурси, мають реальну нагоду як «карати», так і «заохочувати» правлячі еліти окремих країн, особливо тих, які не входять до єдиних

економічних просторів і не мають у своєму розпорядженні могутнього економічного і науково-технічного потенціалу. Проте, як показує досвід багатьох країн (найяскравіший приклад – Аргентина), прийняття порад і рекомендацій, що не відповідають потребам розвитку їх економіки, досить швидко призводить до криз, політичних потрясінь і змушує вносити корективи у вибраний курс. У той же час одна з найгостріших проблем країн, що розвиваються, пов'язана не стільки з диктатом з боку транснаціонального капіталу, скільки із його небажанням ризикувати своїми капіталами і вкладати їх до економіки держав Третього світу.

Добре відомо, що в останні десятиріччя основні переливи капіталів здійснюються між розвиненими країнами, що входять в ОЕСР (окрім високорозвинених країн Північної Америки, Західної Європи, Японії до цього числа входять Мексика, Південна Корея і низка східноєвропейських держав). На ці країни, де проживає 19% населення світу, припадає 96% всіх прямих іноземних інвестицій (тобто вкладень ТНК), 75% світового експорту, при цьому велика його частина це – товарообіг між самими розвиненими країнами, внутрішньофірмові поставки [8].

Наведені дані свідчать про те, що глобальний економічний простір не зовсім «глобальний», оскільки більшість країн залучена в нього лише обмеженою мірою. Якщо спробувати скласти карту, що відбиває щільність і спрямованість міжнародних торгово-економічних зв'язків, потоків капіталу, то стане ясно, що сучасний етап світового розвитку характеризується, перш за все, поглибленням регіональних інтеграційних процесів.

Ці процеси можна розглядати двояко: як перехідний етап на шляху до формування справжнього глобального економічного простору або ж як новий чинник зростання різноманіття світу. Дійсно, не складає труднощів виділити групи держав, що якісно розрізняються за типом і характером свого соціально економічного розвитку, мірою залучення до системи світогосподарських зв'язків, традиціям політичного і духовного життя. При цьому видно, що спроби, навіть із кращими намірами, «залучати» країни інших регіонів до таких рівнів споживання та стандартів соціальної і правової захищеності

громадян, які стали загальноновизнаними у країнах ОЕСР (а багато з яких піднесені в розряд міжнародно-правових норм), малопродуктивні.

По-перше, як показав історичний досвід, соціально-економічні і політичні зміни в більшості «незахідних» країн, спроби модернізації «зверху», що ламають традиційний устрій життя, там, де немає масової соціальної бази для підтримки змін, викликають найжорстокіший опір. Так, використання передових технологій обробки землі може підвищити врожайність, але при цьому сотні мільйонів людей, що ведуть, як і сторіччя тому, натуральне і напівнатуральне господарство, опиняться без роботи і коштів для існування. Створення ж сучасних, оснащених високими технологіями виробництв позбавить заробітку мільйони ремісників.

По-друге, спроби запровадження європейських стандартів у країнах Третього світу, навіть якщо вони і виявляються успішними, породжують нові, важко вирішувані проблеми. Наприклад, застосування досягнень сучасної медицини дозволило різко скоротити рівень смертності, особливо дитячої, але призвело до демографічного вибуху, різкого зростання чисельності населення, що загостило, у свою чергу, проблеми безробіття і голоду. Заклики розвинених держав до введення контролю над народжуваністю були негативно сприйняті більшістю лідерів країн Третього світу, оскільки вони суперечили традиціям, що склалися. Крім того, не можна не враховувати екологічних наслідків універсалізації європейських стандартів споживання і рівня життя.

Чим більші масштаби приймають спроби «уніфікувати» світ, привести його до єдиної моделі розвитку, тим помітніше стають негативні ефекти цих зусиль. Поступове поширення передових технологій в країнах, що розвиваються, поряд із демографічним вибухом, загострює проблему безробіття, породжує прагнення до економічних міграцій в розвинені країни. Ці явища руйнують ілюзію про цілковиту або майже цілковиту інтеграцію Третього світу до глобального економічного простору.

Головна проблема сучасного світу обумовлена тим, що взаємодія двох базових тенденцій його розвитку – до уніфікації, поглиблення

взаємозалежності народів і держав, з одного боку, і збільшення його різноманіття, з іншого – стає все більш конфліктною. Вирішальним чинником вибору подальших шляхів зміни вигляду світової цивілізації, її долі, як це завжди було на переломних рубежах історичного розвитку, стають не економічні, а політичні і суб'єктивні чинники, воля лідерів країн. Саме їх вибір, усвідомлений або стихійний, визначає альтернативи розвитку людства на XXI сторіччя.

Список використаної літератури:

1. Levitt Th. Globalization of Markets / Th. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – Vol. 61. – P. 12–24.
2. Dunning J. H. Multinational Enterprises and the Global Economy / J. H. Dunning // Wokingham: Addison-Wesley, 2001. – 210 p.
3. Ohmae D. End Nation State / D. Ohmae; Princeton Center International Studies – Free Press. – New York, 1995. – 378 p.
4. Robertson R. Interpreting Globality / R. Robertson // World Realities and International Studies / Ed. R. Robertson. – New York: Glenside, 1983. – 276 p.
5. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация / В. Л. Иноземцев. – М., 1999. – 724 с.
6. Fukuyama F. The End of History? // The National Interest. – 1989. – № 16. – P. 3-18.
7. Fukuyama F. Second Thoughts. The Last Man in a Battle // The National Interest. – 1999. – № 16. – P. 16-33.
8. World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wto.org>.

О.А. Довгаль, д.е.н., Г.В. Довгаль, к.е.н., *Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ: АЛЬТЕРНАТИВА ВИБОРУ

У статті наголошується, що розвиток глобального економічного простору необхідно аналізувати в контексті двох тенденцій – до універсалізації світу і зростання його різноманіття. Саме їх взаємодія і визначає сучасний світовий розвиток і, що найважливіше, збереження альтернативності вибору для кожного народу і держави.

Ключові слова: глобальний економічний простір, універсалізація світу, різноманіття світу, альтернатива вибору шляху розвитку.

Е.А. Довгаль, д.э.н., Г.В. Довгаль, к.э.н., *Харьковский национальный университет
им. В.Н. Каразина*

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА: АЛЬТЕРНАТИВА ВЫБОРА

В статье аргументируется, что развитие глобального экономического пространства необходимо анализировать в контексте двух тенденций – к универсализации мира и увеличения его разнообразия. Именно их взаимодействие и определяет современное мировое развитие и, главное, сохранение альтернативности выбора для каждого народа и государства.

Ключевые слова: глобальное экономическое пространство, универсализация мира, многообразие мира, альтернатива выбора пути развития.

E.A. Dovgal, Prof. Dr. habil., G.V. Dovgal, Prof. Ph.D. in Economics, *V. N. Karazin
Kharkov National University*

TREND OF THE DEVELOPMENT GLOBAL ECONOMIC SPACE: CHOICE ALTERNATIVE

In the article is argued, that the development of a global economic space must be analysed in the context of two tendencies - to universality of the world and increase of

his variety. Exactly their co-operation and determines modern world development and, main, saving of alternative of choice for every peoples and state.

Keywords: global economic space, the universalization of the world, the diversity of the world, the choice of an alternative path of development.